

Demokracija i ljudska prava u posthladnoratovskoj američkoj i europskoj politici*

LIDIJA ČEHULIĆ**

Sažetak

U određivanju vanjskopolitičke strategije Sjedinjenih Država intenzivnije zagovaranje demokracije i ljudskih prava u pravilu je karakteristično za američke predsjednike koji dolaze iz Demokratske stranke te njihovu administraciju. Brojni izazovi novoga svjetskog poretka, koji su na unutarnjopolitičkom i vanjskopolitičkom planu dočekali prvog američkog predsjednika demokrata, rođenog nakon Drugog svjetskog rata, Billa Clintona kad je došao u Bijelu kuću, zahtijevali su redefiniranje uloge, ciljeva i interesa jedine preostale supersile u novoj međunarodnoj zajednici. Podržavanje demokracije, liberalnih tržišnih vrijednosti te zaštita univerzalnih humanitarnih prava čovjeka, odrednice su na kojima je Clintonova administracija temeljila svoje vanjskopolitičko djelovanje u oba Clintonova mandata. S obzirom na specifičnosti i intenzitet geopolitičkih promjena, koje su na jugoistoku Europe rezultirale i oružanim sukobima, upravo je američka politika prema novonastalim zemljama tzv. mladih demokracija na Starom kontinentu, uključujući i novu Rusiju, u svojoj konačnosti rezultirala činjenicom da se i prva vojna “*out of area*” akcija NATO-a na Kosovu tumači kao pokušaj zaustavljanja širenja izbjegličkog vala i brutalnog kršenja etničkih i drugih humanitarnih prava. Uzme li se u obzir činjenica da su SAD najavile kako će intervenirati svim raspoloživim sredstvima kad i ako, sukladno njihovim interesima, utvrde da se krše elementarna ljudska prava i demokracija, može se reći da je već stvoren jedan novi obrazac ponašanja koji bi, uz SAD, trebale poštivati i ostale članice novoga svjetskog poretka.

Raspalom bipolarnog sustava međunarodnih odnosa, politički sistem jedine preostale supersile, Sjedinjenih Američkih Država, utemeljen na demokratskim principima i zakonitostima liberalnog tržišta, trebao je poslužiti kao ogledni model novonastalim državama mladih demokracija u njihovom budućem razvoju.

U ime demokracije i zaštite ljudskih prava, američka administracija pomagala je mladu nestabilnu Rusiju i zemlje bivšeg socijalističkog bloka, uvodila najrazličitije oblike sankcija tzv. nepoćudnim zemljama, kalkulirala s primanjem najmnogoljudnije

* Izlaganje sa znanstvenog skupa “Nacionalne manjine i europske integracije”, Vrbovsko, 12. svibnja 2000.

** Lidija Čehulić, znanstveni novak na projektu “Hrvatska u međunarodnoj zajednici” Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

zemlje svijeta, Kine, u Svjetsku trgovačku organizaciju. Humanitarni razlozi navedeni su i kao primarni u pokušajima opravdanja NATO-ove akcije na Kosovu, prve “*out of area*” vojne akcije te organizacije u njezinoj pedesetogodišnjoj povijesti.

Uz sve kritike za i protiv, činjenica je da su danas poštivanje univerzalnih humanitarnih normi ponašanja, ljudskih, etničkih, religijskih prava i sloboda, zaštita manjina, sloboda javnih medija, bitni principi prema kojima se ocjenjuje postignuti stupanj demokratskog razvoja neke zemlje ili regije te procjenjuje intenzitet i stupanj njezina mogućeg sudjelovanja u suvremenim međunarodnim procesima, a samim tim i njezino brže integriranje u novi svjetski poredak.

Bez obzira na sve specifičnosti i probleme s kojima je Hrvatska od svoje samostalnosti do danas bila suočena, posljedice kojih su ostavile dubokog traga u njezinom unutarnjopolitičkom i vanjskopolitičkom razvoju, i Hrvatska, kao relativno mala i ekonomski nedovoljno razvijena zemlja, mora poštivati i prihvatiti nove principe i pravila ponašanja u međunarodnoj zajednici.

Novi svjetski poredak

– početak redefiniranja američke vanjskopolitičke strategije

Bill Clinton izabran je za predsjednika Sjedinjenih Američkih Država u dramatičnim danima američke i svjetske povijesti. Kraj hladnog rata, raspad socijalističkog Sovjetskog Saveza i raspuštanje Varšavskog ugovora označavali su i nestanak gotovo četrdesetogodišnjeg bipolarnog modela međunarodnih odnosa. Ideologija, kao moćno sredstvo okupljanja blokovski podijeljenih neprijateljskih zemalja, izgubila je svoj primarni, integracijski značaj. Ostavši iznenada bez dominantnog, permanentnog suparnika – SSSR-a, Sjedinjene Američke Države ostale su jedina svjetska velesila, u svijetu prepunom novih, do tada nepoznatih izazova, s rasplamsanim etničkim, vjerskim, nacionalnim teritorijalnim i inim sukobima te brojnim neriješenim sporovima i različitostima u interesima znatno povećanog broja međunarodnih aktera diljem svijeta.

Nestankom postojećeg modela globalne kolektivne sigurnosti svijet je postao nesigurnijim, a postojeći mehanizmi organizacije Ujedinjenih naroda već u prvim poslijehladnoratovskim godinama pokazali su se kao nedovoljno efikasni u rješavanju postojećih problema. Stoga je razumljivo da su očekivanja američke i svjetske javnosti od novoizabranog američkog predsjednika Billa Clintona u sređivanju međunarodnih prilika te određivanju smjernica budućeg globalnog razvoja, bila velika.

Nekadašnji američki državni sekretar, prof. Henry Kissinger, u svom djelu “Diplomacija” navodi da je u novijoj povijesti međunarodnih odnosa u svakom stoljeću postojala država “koja je temeljem svoga političkog, vojnog, ekonomskog, intelektualnog potencijala smatrala da ima moralno pravo oblikovati međunarodno okruženje sukladno vlastitim interesima i ciljevima”.¹

¹ Kissinger, H., *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994., str. 17.

U procjepu između nove uloge i položaja SAD-a u radikalno promijenjenom međunarodnom okružju te cjelokupne snage preostale svjetske supersile², ali i zabrinut za budućnost, američki narod vidio je u svom novoizabranom predsjedniku Clintonu personifikaciju jake države koja je spremna predvoditi novu međunarodnu zajednicu u pravcu prihvaćanja demokratskih vrijednosti.

Od prvog u potpunosti posthladnoratovskog američkog predsjednika, Billa Clintona, očekivalo se da bude jak, odlučan američki vođa, s kojim će Amerika pokazati svijetu da je u stanju oduprijeti se i novonastalim izazovima globalnih razmjera: proliferaciji nuklearnog, biološko-kemijskog naoružanja, kao i materijala i opreme potrebne za njegovu proizvodnju, međunarodnom terorizmu, najrazličitijim oblicima međunarodnog kriminala, prodaji droge, zagađenju svjetskog okoliša, kršenju elementarnih oblika ljudskih prava.

Upravo brojne rasprave i pokušaji definiranja novog svjetskog poretka, u kojem je pojam i uporaba sila u klasičnom smislu izgubila nekada dominantnu vrijednost, postupno su iskristalizirali razvoj demokracije, tzv. liberalne ekonomije i zaštitu ljudskih prava kao novih općeprihvaćenih univerzalnih principa i vrijednosti globalne međunarodne zajednice.

Svoju viziju novoga svjetskog poretka prvi put u američkom Kongresu izložio je predsjednik Bush početkom 1990. godine za vrijeme krize u Perzijskom zaljevu. U svom izvješću pod nazivom "Novi svjetski poredak" Bush je rekao: "Pred nama je poredak koji se bori za svoje rođenje... poredak u kojem vladavina prava zamjenjuje vladavinu džungle, svijet u kojem narodi postaju odgovorni za poštivanje sloboda i prava, svijet u kojem jaki respektiraju slabije".³

I u svojim kasnijim nastupima predsjednik Bush proklamirao je novi svjetski poredak, koristeći se klasičnom Wilsonovom terminologijom: "Imamo viziju novog partnerstva država, koje će se temeljiti na suradnji, konzultacijama, kolektivnoj akciji, putem međunarodnih regionalnih organizacija, partnerstva na temelju poštivanja prava i zakona, dijeljenja obveza i troškova, partnerstva čiji je cilj povećanje demokracije, prosperiteta, mira, smanjenja naoružanja i poštivanja ljudskih prava".⁴

Zalažući se za promoviranje demokracije, poštivanje ljudskih prava, postizanje međunarodnog mira i sigurnosti, Bush je govorio da će demokratičniji, liberalniji svijet biti stabilniji, razboritiji, prosperitetniji, u kojem će SAD lakše očuvati svoju dominaciju. No, osim deklarativnih izjava i obećanja o demokratičnijoj, otvorenijoj, humanijoj

² Vodeći američki vanjskopolitički strateg Brzezinski, specifični poslijehladnoratovski, unikatni oblik globalne američke hegemonije, koji po njemu u "cjelokupnom povijesnom razvoju međunarodne zajednice do danas još nisu uspjeli dostići niti jedna zemlja, veliko carstvo ili skupina zemalja", argumentira američkom superiornošću na "četiri odlučujuća polja globalne moći: vojnom, ekonomskom, znanstvenotehnološkom i kulturološkom", Brzezinski, Zbigniew *The Grand Chessboard – American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997., str. 24.

³ *Public papers of the President of the US: George Bush 1990.*, Washington DC, US Government Printing Office, 1991., str. 1219.

⁴ Kissinger, H., *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994., str. 804-805.

međunarodnoj zajednici, Bush je ipak ostao skeptičan glede dezintegracijskih procesa na rubnim dijelovima Europe i na stanovitoj je distanci držao zemlje novih, mladih demokracija, a gotovo se protivio njihovom eventualnom uključenju u organizaciju NATO, smatrajući da bi to znatno oslabilo Alijansu. Kao republikanski predsjednik svjetske supersile, čije su vojne snage bile rasprostranjene na svih pet kontinenata, bez obzira na raspad SSSR-a i Varšavskog ugovora, Bush je, unatoč pregovorima s Gorbačovom i Jeljcinom, još uvijek bio pobornik odlučne američke vanjskopolitičke akcije kojom SAD mogu i trebaju očuvati svoje geostrateške interese.

Premda je slovio kao uspješan vanjskopolitički predsjednik, George Bush je svom nasljedniku Clintonu ostavio čitav niz neriješenih međunarodnih kriza.

Kad je prvi američki predsjednik rođen nakon Drugog svjetskog rata, demokrata Clinton, i službeno ušao u Bijelu kuću, američke trupe bile su angažirane u više zemalja svijeta nego za vrijeme bilo kojeg novoizabranog predsjednika SAD-a od 1945. godine. Marinci su bili u Somaliji, zračne snage pripremale su se za djelovanje u Bosni i Hercegovini i kontroliranje iračkih radarskih sustava, mornarica i pripadnici obalne straže poslani su na otočje Haiti.

Još za vrijeme predsjedničke kampanje Bill Clinton kritizirao je Bushovu vanjskopolitičku strategiju, optužujući ga da je u pojedinim dijelovima svijeta pokušavao uspostaviti stabilnost na račun poštivanja općih ljudskih prava i sloboda. Clinton je obećavao da će okosnica njegove vanjskopolitičke strategije biti promocija demokracije u međunarodnoj zajednici. Na početku svoga predsjednikovanja nastavio je s američkom vojnom uključenošću u Somaliji, Haitima, čak je i proširio na Bosnu, ali je neprestano opravdavao svoje akcije moralnim razlozima. Prozivao je i Kinu poradi kršenja ljudskih prava, te prijetio da će joj, ukoliko ih ne bude poštivala, ukinuti status najpovlaštenije trgovačke nacije. Zalagao se i za promjenu režima na Kubi.

Clintonova perestrojka američke vanjske politike – od geopolitike do geoekonomije

Dobrim poznavateljima Billa Clintona bilo je na prvi pogled jasno da novi predsjednik ima puno manje strasti i znanja o vanjskoj politici od svoga prethodnika⁵. Iako se u predizbornoj kampanji Clinton borio da shvati američke vanjskopolitičke poteze, nikada nije skrivao da su njegove ambicije vezane uz domaće političke reforme. Dijelom je to odraz cjelokupnoga njegovog obrazovanja te dugogodišnjeg radnog iskustva prije inauguracije za predsjednika SAD-a na poslovima vezanim uz unutarnju politiku.⁶

⁵ Prije izbora za predsjednika SAD-a George Bush je bio potpredsjednik Reaganu, direktor CIA-e; dok još SAD nisu uspostavile potpune diplomatske odnose s NR Kinom bio je predstavnik SAD-a u NR Kini, kongresmen i jedan mandat šef Republikanske stranke.

⁶ Bill Clinton kao student prestižnog katoličkog Univerziteta Georgetown u Washingtonu razmišljao je o diplomatskoj karijeri. Za vrijeme ljetnih praznika radio je u State Departmentu, pomagao pri primarnim izborima Demokratske stranke, radio u odjelu senatora Fulbrighta. Po završetku koledža 1968. dobio je stipendiju na *Oxford University* u Engleskoj. Vrativši se u SAD, upisuje pravo na Yale University. Završivši studij prava, vraća se u rodni Arkansas i predaje pravo na Univerzitetu u Fayettevilleu. 1978. sa tridesetdvije

Svoju nezainteresiranost i nespremnost za učinkovitim, prepoznatljivim američkim djelovanjem u međunarodnoj zajednici Clinton je za vrijeme kampanje prikivao općenitim političkih frazama, obećavajući da će Sjedinjene Države zadržati vodeću poziciju supersile u novom svjetskom poretku.

Govoreći o predstojećoj američkoj ulozi u međunarodnoj zajednici, Clinton je rekao: "Za vrijeme hladnog rata SAD su očuvale slobodu djelovanja međunarodnih organizacija, sada se trebamo pobrinuti da se proširi krug zemalja koje će prihvatiti pravila institucionaliziranog međunarodnog ponašanja. Naš san je da dočekamo dan kad će svi ljudi na svijetu u potpunosti moći izraziti svoju osobnost u demokratskom, mirnom i sigurnom svijetu".⁷

Želja za globalnim ekonomskim prosperitetom Sjedinjenih Država, zalaganje za liberalnu svjetsku privredu, otvaranje novih svjetskih tržišta američkim proizvodima te početni uspjesi koje je novoizabrani predsjednik Bill Clinton postigao na unutarnjem i svjetskom ekonomskom planu (smanjenje unutarnjeg američkog deficita, oživljavanje američke privrede, uspješna pregovaranja oko NAFTE, APEC-a, GATT-a) predstavljaju radikalni zaokret u profiliranju nove vanjskopolitičke strategije Sjedinjenih Država. Teoretičari međunarodnih odnosa slažu se da je nastupila nova faza globalnog razvoja međunarodne zajednice u kojoj je nekad dominantna geostrategija zamijenjena geoekonomijom. Američka hladnoratovska borba za prestiž na geopolitičkom planu, u posthladnoratovskom periodu zamijenjena je geoekonomskom borbom. Tako postupno glavni američki nacionalni interes više nije na području sigurnosti, već ekonomije u najširem smislu riječi. Clintonova tendencija da geopolitika ustupi mjesto geoekonomiji znači veću fuziju vanjske i unutarnje politike, jer da bi mogle uspješno odigrati svoju novu ulogu u svijetu, Sjedinjene Države moraju biti dovoljno ekonomski jake kod kuće.⁸

Proklamirani geoekonomske nastup SAD-a u novom svjetskom poretku imao je i svoje međunarodne temelje. Krajem hladnog rata SAD su bile uključnije u svjetsku ekonomiju nego bilo kad ranije u svojoj povijesti. Od sedam radnih mjesta u SAD-u,

godine izabran je za namlađeg guvernera u SAD-u. Od 1986. do 1987. predsjedavao je Nacionalnom udruženju guvernera. Kao guverner posvećivao se više unutrašnjopolitičkim pitanjima. Zalagao se za poboljšanje sustava školstva, reforme socijalnog i zdravstvenog sustava te izgradnju bolje infrastrukture. Stoga je razumljivo da je i u svojoj predsjedničkoj kampanji, a kasnije i kao predsjednik SAD-a, težište stavio na postojeće ekonomsko-socijalne probleme američkog političkog života, a ne na vanjsku politiku.

Brojna su djela o Clintonovoj biografiji. Spomenut ćemo samo neka: R. Emmett Tyrrell Jr. *The Political Biography*, Regnery Publishing, Washington, DC 1996., Ernest Dumas: *The Clintons of Arkansas*, The University of Arkansas Press, Fayetteville, 1993., David Gallen: *Bill Clinton*, Galen Publishing Group, New York, 1994., David Maraniss: *The Clinton Enigma*, Simon & Schuster, New York, 1998.

⁷ Kissinger, H., *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994., str. 805.

⁸ Clinton je naglašavao da narod koji nije dovoljno ekonomski jak ne može biti uzor svojim saveznicima, niti može uspješno voditi vanjsku politiku. Stoga "SAD ne trebaju činiti čuda u inozemstvu, već se posvetiti primjeni dobro koordiniranih ekonomskih mjera koje će stabilizirati i pospješiti domaći privredni sistem: smanjiti državni deficit, smanjiti troškove za obranu i naoružanje u korist obrazovnog sustava, te osigurati sustav mjera kojima će administracija podupirati visokotehnološki razvoj potreban za brži prosperitet SAD-a". Michael Cox: *US Foreign Policy after the Cold War*, London, 1995., str. 23.

jedno je bilo vezano uz međunarodnu trgovinu; američke investicije u prekomorske zemlje iznosile su nekoliko stotina milijardi dolara, a ekonomska stabilnost SAD-a više nego ikada ovisila je o stabilnosti na svjetskim tržišnim burzama. U takvim okolnostima Clinton nije mogao ni pomišljati na posthladnoratovski američki izolacionizam. Američku privredu trebalo je učiniti još kompetitivnijom u cjelokupnim svjetskim zbivanjima. Clinton je Ameriku pozvao da se “takmiči”, a ne da se “povuče” iz novoga svjetskog poretka; obećavši da će SAD biti “srce regionalne, ali i cjelokupne svjetske ekonomije”. Snažna ekonomija i jačanje trgovinskih veza s inozemstvom oduvijek su bili dio širih sigurnosno-strateških interesa SAD-a.⁹ Međutim, dolaskom Clintona promocija trgovine gotovo da je postala sinonim američke vanjske politike. Američki ekonomist Jeffrey Garten okarakterizirao je taj Clintonov pomak vanjskopolitičke strategije kao “jedan od najznačajnijih zaokreta stajališta službene politike u cjelokupnoj povijesti SAD-a”. Američka pobjeda u novoj svjetskoj “ekonomskoj igri” značit će prosperitet za američki narod, ali i kontinuitet američke premoći u međunarodnoj zajednici. U suprotnom, američki ugled u inozemstvu mogao bi opasti, a u samom američkom društvu moglo bi doći do socijalno-ekonomskih tenzija koje bi mogle rezultirati i iskazanim nepovjerenjem novoizabranom predsjedniku Clintonu i njegovoj administraciji.

Strategija podržavanja i širenja demokracije

U svom prvom službenom obraćanju naciji u Kongresu, novoizabrani predsjednik Bill Clinton je “oblikovanje međunarodne zajednice u kojoj će SAD nastaviti svoje unilateralno vodstvo na ekonomskom, političkom i vojnom planu”¹⁰ postavio kao glavni vanjskopolitički cilj svoje administracije.

Za provedbu tako zacrtanih globalnih interesa Sjedinjenim Državama potreban je novi svjetski poredak u kojem će prevladavati demokratska načela, tzv. liberalna tržišna ekonomija, uz zajamčeno poštivanje ljudskih, vjerskih, etničkih i drugih humanitarnih prava svakog pojedinca.

Uređujući novu međunarodnu zajednicu, Clintonova administracija bila je ponajprije usmjerena prema geopolitičkom vakuumu nastalom nakon raspada SSSR-a i Varšavskog ugovora. Najveći naglasak dan je novoj Rusiji, novonastalim zemljama mladih demokracija, kao i njihovoj mogućoj ulozi u dijelu svijeta u kojem je radikalno promijenjena geopolitička i geoekonomska arhitektura. Većom američkom političkom, ekonomskom pa i vojnom pomoći trebalo je ubrzati njihove unutarnje demokratske i ekonomske reforme. Demokratska orijentacija tih zemalja trebala bi ojačati i njihova gospodarstva, te bi taj veliki prostor postao novo, stabilno, proameričko tržište. Govoreći na Općoj Skupštini Ujedinjenih naroda 1993. godine Clinton je najavio da će SAD pomagati zemlje novih demokracija, pod uvjetom da njihove vlade prihvate tržišno orijentiranu privredu. Podržavanje demokracije postalo je tako konstanta američke vanjske politike, a Clintonova administracija uvjerenja da će jačanjem tzv. srednjeg sloja

⁹ U vremenu od 1980. do 1990. godišnji prihod SAD od vanjske trgovine kretao se oko 400 milijardi dolara.

¹⁰ State of the Union, *The New York Times*, 26. siječanj 1993., str. 6.

u novim demokratskim državama američka privreda dobiti nove vjerne korisnike svojih proizvoda i usluga. Od zemalja novih demokracija očekivalo se da će, kad gospodarski ojačaju, pridonijeti i uspostavi novoga sigurnosnog europskog sustava, okosnica kojeg će biti SAD i NATO.

Konture tako usmjerene američke vanjske politike, kasnije nazvane “strategija angažiranja i širenja”¹¹ bile su permanentno prisutne i postupno dograđivane u svim relevantnim političkim dokumentima Clintonove administracije.

U svojoj prvoj Poslanici (*State of the Union*) od 19. siječnja 1993. “promociju i širenje demokracije širom svijeta” Clinton je stavio na visoko drugo mjesto prioriteta američkih vanjskopolitičkih ciljeva. Američki državni sekretar Warren Christopher, “podupiranje širenja demokracije i poštovanje ljudskih prava u svijetu”¹² iznio je 1994. godine kao jedno od četiriju trajnih načela američke vanjske politike. Pretkraj svoga prvog mandata Clinton je rekao: “Ne možemo i ne trebamo biti svjetskim policajcem. Ali kad su naši interesi i demokratske vrijednosti ozbiljno ugroženi i kada možemo nešto učiniti, tada moramo djelovati i predvoditi”.¹³ Ne napuštajući temeljna načela zaštite demokracije i ljudskih prava, bila je to stanovita američka prilagodba konkretnim zbivanjima u Rusiji, području centralne, istočne i jugoistočne Europe te sve očitije potrebe redefiniranja transatlantskog savezništva. Usprkos početnom američkom zanosu i konkretnoj pomoći, transformacija društveno-političko-ekonomskog sustava mlade Rusije, kao i većine bivših europskih socijalističkih zemalja, nije pokazala dovoljno brze i očekivane rezultate. Raspad jugoslavenske federacije i rasplamsavanje oružanih sukoba koji su prijetili proširenjem na širi prostor jugoistoka Starog kontinenta, ne samo da su onemogućavali razvoj demokracije u tom dijelu Europe već su sve češće i nehumanije, na očigled svekolike demokratske javnosti razvijenoga Zapada, na najbrutalniji način kršena svekolika ljudska, etnička, vjerska prava i slobode građana.

U usporedbi sa strategijom angažiranja i širenja iz prvog Clintonovog mandata, podržavanje demokracije i ljudskih prava, iako još uvijek na značajnom mjestu,¹⁴ s početkom njegova drugog mandata, ipak je spušteno u rangu strategijskih prioriteta. Međunarodne okolnosti zahtijevale su veći naglasak na jačanju sigurnosti i mogućnosti stvaranja nekih novih oblika i modela kolektivne sigurnosti, uključujući i definiranje novog transatlantizma. I kada se činilo da su osnovne konture novoga europskog, pa i svjetskog poretka za nadolazeći novi milenij gotovo definirane, analiza razloga pokretanja NATO-ove vojne akcije na Kosovu, njezinih ciljeva i posljedica, postavila je hu-

¹¹ Premda prvi put objavljena potkraj 1994. godine, strategija “*engagement i enlargement*” u široj verziji prezentirana je 1996. godine u dokumentu pod nazivom *A National Security Strategy of Engagement and Enlargement*, The White House, veljača, 1996.

¹² Yimin, Song, “New Adjustment in the Foreign Policy of the US”, u: *International Studies*, CISS, 1995., Vol. 6-7, str. 11.

¹³ *US Department of State Dispatch*, 21. listopada, 1996.

¹⁴ Državna tajnica Albright najavila je da će Rezolucija o ljudskim pravima biti temeljni princip američke vanjske politike koja će se temeljiti na širenju američkog modela demokracije i ostalih tzv. zapadnih vrijednosti, a predsjednik Clinton izrazio je potrebu da SAD ostvare globalni pokret za uspostavu mira i demokracije u svijetu. *Washington Post*, 14. ožujka 1997.

manitarna pitanja, poštivanje općih ljudskih prava, prava manjinskih naroda i pravo naroda na samoodređenje ponovno u fokus rasprava o budućnosti transatlantizma, ali i međunarodne zajednice u cjelini.

Američka nova strategija za 21. stoljeće

Problemi bivših socijalističkih zemalja u njihovom procesu tranzicije, poteškoće u definiranju novih oblika suradnje s mladom Rusijom, rat na području bivše Jugoslavije, oklijevanje europskih saveznika glede smirivanja napetosti u centralnoj, istočnoj i jugoistočnoj Europi, najavljena transformacija i proširenje organizacije NATO, zahtijevali su od Clintona da u svom drugom mandatu sistematičnije, konkretnije i eksplicite istakne američke interese i ciljeve na europskom kontinentu. Samo zagovaranje i podržavanje političkih, demokratskih, ekonomskih reformi pokazalo se nedostatnim, pogotovo kad se uvidjelo da Europljani nemaju adekvatnih sredstava, instrumenata i metoda kojima bi stabilizirali jugoistok Starog kontinenta. Tek jači američki angažman, dolazak snaga SAD-a na teren i poduzimanje konkretnih civilnih i vojnih akcija uspjelo je zaustaviti i spriječiti širenje daljnjih oružanih sukoba. Za odlučnije akcije u Europi Clinton nije uvijek imao potrebnu podršku i odobravanje članova Kongresa. Usprkos tradicionalnom transatlantskom savezništvu, širenjem novih globalnih izazova (prolifracija nuklearnog naoružanja, terorizam, droga, kriminal, problem ekologije ...) postupno su se iskristalizirali potencijalni novi američki saveznici, ali i glavni nosioci ugroza američkoj globalnoj dominaciji u trećem tisućljeću. Borba za demokraciju i poštivanje ljudskih prava u centralnoj, istočnoj i jugoistočnoj Europi postala je integralni dio sve šire lepeze u određivanju američke vanjskopolitičke strategije za 21. stoljeće. U programskim dokumentima Clintonove administracije za njegova drugog mandata sve češće se ističe potreba jačeg američkog angažiranja u većini konflikata koji na međunarodnoj sceni predstavljaju izazov destabilizacije ili neposredno ugrožavaju interese SAD-a.

Nakon ponovne inauguracije u svojoj poslanici o stanju u uniji 4. veljače 1997. Bill Clinton uputio je američkom narodu “poziv za ulazak u 21. stoljeće”, naglašavajući želju da “SAD ostanu vodeća i jedna svjetska nacija”. Uspostavu jedinstvene, demokratske Europe i proširenje NATO-a novim europskim članicama do 1999. godine odredio je za glavni američki vanjskopolitički cilj. Partnerstvo za mir, svojevrsna čekao-nica zemalja koje su najdalje otišle u svom demokratskom tranzicijskom procesu za punopravno članstvo u Alijansi, Daytonski sporazum, Transatlantsko ekonomsko partnerstvo, Ugovor o partnerstvu s Ukrajinom, Partnerska povelja s baltičkim zemljama, Temeljni akt o zajedničkim odnosima, suradnji i sigurnosti između NATO-a i Rusije¹⁵, rezultat su odlučnog američkog nastojanja za uspostavom mirne, stabilne i sigurne Europe.

Istovremeno, Clinton traži od američkog naroda i Kongresa da budu “pripravni i voljni primijeniti sve raspoložive instrumente nacionalne moći kako bi mogli adekvatno utjecati i, ako je potrebno, i obuzdati raznovrsne aktere na svjetskoj političkoj sceni”.

¹⁵ Detaljnije vidi u Tatalović, S., NATO – Rusija: Partnerstvo ili sukobljavanje, *Informator*, br. 4547, Zagreb, 1997., str. 13-15.

Državna tajnica Madeleine Albright, na svojim brojnim putovanjima širom svijeta, govoreći o novom svjetskom poretku, sve češće upotrebljava termin tzv. nepoćudne zemlje (*rogue state*), misleći pritom na “države koje ne prihvaćaju pravila ponašanja u međunarodnom sistemu i na taj način tvore i najveće izazove novom svjetskom poretku”.¹⁶ Da zašтите svoje interese od zemalja koje ne prihvaćaju pravila međunarodnog ponašanja SAD će upotrijebiti sva raspoloživa sredstva – od demarša, do raketnih napada.

Posthladnoratovske globalne promjene nisu mimoišle ni svjetski najjaču sigurnosnu organizaciju – NATO. Desetogodišnji naponi i često mukotrni pregovori čelnika Alijanse glede reforme ustroja, ciljeva i uloge organizacije objelodanjeni su u Washingtonu na proslavi pedesetog rođendana NATO-a. Obraćajući se uzvanicima i cjelokupnoj svjetskoj javnosti na svečanoj proslavi u Washingtonu, predsjednik Clinton je rekao da “temeljni ciljevi NATO-a – osiguranje slobode, sigurnosti, prosperiteta i demokratskih vrijednosti njegovih članica ostaju i dalje nepromijenjeni te na primarnom mjestu”.¹⁷ No, prema “Washingtonskoj izjavi”, dokumentu koji su u Washingtonu potpisali predsjednici država ili vlada članica NATO-a, primarni interesi više nisu isključivo na području očuvanja teritorijalne sigurnosti članica, već na zaštiti elementarnih ljudskih prava, širenju tradicionalnih demokratskih vrijednosti i vladavine prava.¹⁸ U novom međunarodnom poretku NATO neće trpjeti kontinuirano brutalno kršenje ljudskih prava i sloboda, kao ni ponašanje koje bi moglo rezultirati oružanim sukobima. Respektirajući Povelju Ujedinjenih naroda, kao i ulogu UN-a u novoj međunarodnoj zajednici, NATO zadržava pravo da, ukoliko procijeni da je to u interesu mira i sigurnosti i u skladu s interesima Saveza, samostalno djeluje na međunarodnoj sceni, ne čekajući za svoje djelovanje odobrenje ili suglasnost UN-a. Tako je nekada dominantni, sigurnosno-teritorijalni aspekt Alijanse nadopunjen zahtjevom za poštivanjem univerzalnih ljudskih prava i sloboda, ali i mogućnošću NATO-ovog samostalnog djelovanja “*out of area*”.

Može se reći da je NATO-ova akcija “Združena snaga” na Kosovu, prvi vojni iskorak “*out of area*” u pedesetogodišnjoj povijesti Alijanse, konkretan dokaz da su SAD zaista i u praksi spremne braniti i zalagati se za svoje novoproklamirane ciljeve. O razlozima pokretanja vojnih snaga NATO-a protiv suverene države, Srbije, može se raspravljati.¹⁹ No predsjednik Clinton smatrao je da su upravo humanitarni razlozi, etničko čišćenje i dugogodišnje kršenje ljudskih prava na Kosovu, dostatan razlog za savezničko vojno djelovanje. Podršku Clintonu dao je i američki potpredsjednik Al Gore rekavši u intervjuu CNN-u da je Miloševićev režim “posljednji komunistički režim u Europi” koji se održava na vlasti diktatorskim metodama i nije spreman ni voljan pregovarati i dogovarati se s demokratskim Zapadom. Opravdavajući vojnu akciju univer-

¹⁶ Albright, M., “The Testing of American Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, studeni-prosinac 1998., str. 50-64.

¹⁷ *U.S. Foreign Policy Agenda*, An electronic Journal of the US Information Agency: Special Edition: NATO's 50th Anniversary, 1999., str. 1.

¹⁸ Dokument “Partnerstvo Europe i Amerike za 21. stoljeće”, *Vjesnik*, 4. svibnja 1999.

¹⁹ Vidi Vukadinović, R., “NATO-ova akcija u Jugoslaviji”, u: *Sigurnost na jugoistoku Europe*, HUMS & Interland, Varaždin, 1999., str. 68-83.

zalnom dimenzijom borbe za ljudska prava u cilju sprječavanja humanitarne katastrofe, zaštite ljudskih života i smanjenja izbjegličkog vala, Washington naglašava da je zaštita ljudskih prava temeljni cilj nove američke vanjskopolitičke strategije, te da SAD i danas moraju pomoći gdje god se ljudska prava krše.

Očigledno je da su Sjedinjene Države odredile visoke demokratske standarde i poštivanje univerzalnih ljudskih prava kao mjerodavne za određivanje budućih odnosa u novom svjetskom poretku.

Prihvatanje i ugrađivanje univerzalnih civilizacijskih normi ponašanja, humanitarnih i temeljnih ljudskih prava u današnji novi sustav međunarodnih odnosa dugotrajan je proces koji, s obzirom na postojeće različitosti današnje međunarodne zajednice, usprkos njezinoj sve naglašenijoj povezanosti i međuzavisnosti, neće ići lako ni jednostavno. Sumirajući Izvješće o stanju ljudskih prava u svijetu u 1999. godini, koje State Department objavljuje početkom svake godine, pomoćnik američke državne tajnice za pitanja demokracije, ljudskih prava i prava rada, Harold Koh, na konferenciji u Washingtonu potkraj veljače ove godine, istaknuo je u 1999. postignut značajan napredak u razvoju demokracije i poštivanju ljudskih prava u svijetu. U Izvješću se, na oko 6 tisuća stranica, govori o stanju u 194 zemlje, pet više nego je učlanjeno u Ujedinjene narode. Demokratizacija društva, poštivanje svekolikih ljudskih prava, sloboda religije, pravo rada, prava žena, zaštita djece, borba protiv nasilja i seksualnog zlostavljanja dio su normi i pravila ponašanja čije se poštivanje procjenjuje. Na svečanosti povodom pedesetogodišnjice usvajanja Opće deklaracije UN-a o pravima čovjeka, predsjednik Clinton rekao je da su “novac, Internet te demokracija i ljudska prava tri nova univerzalna jezika za 21. stoljeće”. Američka državna tajnica Albright naglasila je vodeću ulogu Sjedinjenih Država u promociji i zaštiti demokracije i ljudskih prava širom svijeta, ali je istovremeno izjavila da SAD ne moraju svugdje u svijetu gdje se krše ljudska prava intervenirati na jednak način i jednakim sredstvima.

Činjenica je da su razvoj demokracije i zaštita univerzalnih ljudskih prava, danas postali konstanta i integralni dio globalne vanjskopolitičke strategije Sjedinjenih Država, bez obzira na stranačku pripadnost budućeg američkog predsjednika i njegove administracije.

Položaj Hrvatske

Odmah nakon osamostaljivanja i međunarodnog priznanja suverene države tadašnje hrvatsko vodstvo isticalo je da je novostvorena država Hrvatska spremna i voljna prihvatiti sve demokratske tekovine razvijenog Zapada, uključujući tržišno orijentiranu privredu, pluralistički politički sistem i svekoliko poštivanje sloboda i prava svih njezinih građana. Mlada hrvatska država trebala je biti sinonim demokratskog, liberalnog, humanijeg društva, za razliku od “mračnog komunizma” u kojem je bila za vrijeme postojanja jugoslavenske federacije. Premda je međunarodna zajednica bila podijeljena u mišljenjima i analizama glede raspada bivše jugoslavenske federacije, međunarodnim priznanjem samostalne, suverene Hrvatske i njezinim primanjem u organizaciju Ujedinjenih naroda Hrvatska je ušla u krug tzv. zemalja mladih demokracija nastalih u Europi nakon raspuštanja SSSR-a i Varšavskog ugovora. No rasplamsavanje oružanih

sukoba na području bivše Jugoslavije, etničko čišćenje, raseljavanje stanovništva, velik izbjeglički val uplašili su Europljane, te je Hrvatska, za ostatak međunarodne zajednice, postupno počela biti tretirana u sve zatvorenijem krugu tzv. balkanskih zemalja ili, kako se kasnije uobičajilo govoriti, zemalja jugoistočne Europe. Samo spominjanje termina Balkan asociiralo je Hrvatsku na bivšu socijalističku federaciju, a svi pokušaji regionalnog pristupa međunarodne zajednice tom rubnom dijelu Europe (Rayomound proces, SECI, CEFTA, Pakt o stabilnosti) odbijani su i doživljavani kao ponovni pokušaji razvijenog Zapada za uspostavom nekih možebitnih "balkanskih regionalnih asocijacija" koje bi, u budućnosti, bile izuzete od integracijskih europskih procesa i novog transatlantizma. Takav stav nekadašnjeg hrvatskog vodstva, potenciran djelomično i posljedicama ratnog sukoba, neriješenim pitanjem granica, povratka izbjeglica, ali i nepridržavanje potpisanih međunarodnih ugovora i danih obećanja, rezultirali su sve većom međunarodnom izolacijom Hrvatske. Odnosi su se dodatno zakomplicirali nakon akcija hrvatskih vojno-redarstvenih snaga "Bljesak" i "Oluja". U međunarodnim krugovima Hrvatska se sve više javno prozivala poradi nepridržavanja humanitarnih normi ratnog prava za vrijeme i poglavito nakon operacija "Bljesak" i "Oluja", kršenja elementarnih ljudskih prava pripadnika srpske manjine, onemogućavanja mirnog povratka svih prognanih i stvaranja uvjeta za njihov normalan život i rad, nepridržavanje Daytonskog mirovnog sporazuma, nepostojanje slobode javnih medija. Prijetnje ekonomskim sankcijama, neprihvatanje u PHARE program, Partnerstvo za mir, najava tužbe Ujedinjenim narodima zbog nesuradnje s Tribunalom u Haagu, samo su dio politike "mrkve i batine" koju je međunarodna zajednica primjenjivala spram Hrvatske.

Političke promjene nakon nedavnih parlamentarnih i predsjedničkih izbora otvorile su Hrvatskoj vrata za izlazak iz međunarodne izolacije, a ponovno najavljivane demokratske promjene, tržišno orijentirano gospodarstvo, uvođenje pravne države, slobode medija i poštivanje univerzalnih ljudskih prava integralni su dijelovi političkog programa novoizabrane hrvatske vlasti. Međunarodna zajednica s oduševljenjem je prihvatila novi proklamirani pravac razvoja Hrvatske, naglašavajući da je to putokaz i susjednoj SR Jugoslaviji, čime bi se stvorili uvjeti za stabilizaciju i demokratski razvitak šire regije.²⁰ Izborne čestitke i postizborni posjeti brojnih međunarodnih dužnosnika Hrvatskoj, kao i prijam najviših novoizabranih hrvatskih dužnosnika u europske centre EU-a i NATO-a, svjedoče o uvjerenju međunarodnih kreatora vanjske politike da je

²⁰ Govoreći o demokratskim izborima u Hrvatskoj, američka državna tajnica Albright izjavila je da su političke promjene koje su se dogodile "važne za Hrvatsku, ali ne samo za nju nego i za cijelu regiju". Glasnogovornik State Departmenta James Rubin istaknuo je da bi izbori u Hrvatskoj "trebali otvoriti oči onima u regiji koji još slijede politiku nacionalne isključivosti i nedemokratske prakse"... te da je "Hrvatska dobar primjer susjedima što može postići udružena oporba koja biračima ponudi valjani politički program". *Vjesnik*, 18. 02. 2000. Jasno je da su takve poruke Washingtona, osim znaka potpore i poticaja novoj vlasti u Hrvatskoj, usmjerene i prema Srbiji.

Njemački ministar vanjskih poslova Joschka Fischer istaknuo je da "promjene u Hrvatskoj otvaraju perspektivu za čitav Balkan", *Vjesnik*, 1. veljače 2000.

Hrvatska započela jedan pozitivan “domino proces” koji bi trebao utjecati na poboljšanje političke situacije u BiH i Srbiji.²¹

No sva buduća pomoć novoj hrvatskoj vlasti uvjetovana je i konkretnim zahtjevima međunarodne zajednice. Poštivanje Daytonskog sporazuma, što znači potpuno priznanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta BiH, suradnja s Tribunalom u Haagu, omogućavanje povratka svih raseljenih i protjeranih građana za vrijeme ratnog sukoba te sloboda medija, temeljna su traženja od kojih međunarodna zajednica zasigurno neće odustati. Unutar toga, brojni su parametri elementarnih ljudskih prava i sloboda o čijem poštivanju će se svakako voditi računa. U Izvješću State Departmenta za 1999. godinu Hrvatska nije eksplicite spomenuta niti navedena kao zemlja u kojoj su zabilježena drastična kršenja ljudskih prava. No, iz izvješća koje se odnosi samo na Hrvatsku vidljivo je da međunarodni promatrači, pripadnici sve brojnijih nevladinih udruga te organizacija zaduženih za praćenje poštivanja elementarnih ljudskih prava i sloboda i demokratskog razvitka cjelokupnog društva, sustavno bilježe ne samo institucionalne demokratske pomake u normativno-pravnoj regulativi zemlje već njihov rad obuhvaća apsolutno sve aspekte društvenog života – od političke sfere, do tretmana djece u dječjim vrtićima.

U svijetu u kojem razvoj demokracije i poštivanje općih prava i sloboda čovjeka, bez obzira na postojeće proturječnosti, postaju, barem deklarativno, jedan od univerzalnih, temeljnih principa na kojima bi trebala počivati buduća međunarodna zajednica, svaki, možda na prvi pogled i malen korak u tom pravcu, trebao bi pridonijeti prosperitetnijoj, prihvaćenijoj Hrvatskoj.

Literatura

- Albright, M., “The Testing American Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, studeni-prosinac 1998., str. 50-64.
- Albright, M., & Koh, H., *Press Briefing on the Release of Country Reports on Human Rights Practices*, 1999., US Department of State, Washington DC, 2000.
- Brzezinski, Z., *The Grand Chessboard – American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, New York, 1997.
- Cox, M., *U.S. Foreign Policy after the Cold War*, London 1995.
- Čučić, L.J., *U.S. Foreign Policy and Croatia*, Zagreb 1995.
- Ikenberry, G.J., *American Foreign Policy – Theoretical Essays*, New York, 1999.
- Kissinger, H., *Diplomacy*, New York, 1994.
- Moises N., “Clinton's Foreign Policy: A Victim of Globalization?”, *Foreign Policy*, 1997-1998. zima, br.109., str. 34-69.

²¹ Veleposlanik SAD-a u Hrvatskoj, Montgomery, rekao je da su nakon izbora "svi u američkoj administraciji sretni, jer sada imaju priliku raditi s Hrvatskom koju smatraju strateškim partnerom u regiji, a ne više problemom. *Nacional*, 9. veljače 2000.

- The Volatile Powder Keg: Balkan Security after the Cold War (ur. S. Larrabee), Washington 1994.
- Vukadinović, R., *Sigurnost na jugoistoku Europe*, Varaždin, 1999.
- Vukadinović, R., "Challenges to the New World Order", *Croatian International Relations Review*, Vol. IV, br. 11, 1998., str. 91-94.
- Vukadinović, R., "Američka politika na jugoistoku Europe", *Politička misao*, God. 35. br. 4. 1998., str. 3-20.
- Public papers of the President of the US: George Bush 1990., Washington DC, US Government Printing Office, 1991.
- State of the Union, *The New York Times*, 26. siječnja 1993.
- A National Security Strategy of Engagement and Enlargement, The White House, 1996.
- A National Security Strategy for a New Century, The White House, listopad, 1996
- A National Security Strategy for a New Century, The White House, listopad, 1998.
- American's National Interests: A Report from the Commission on the American's National Interests, Council for Foreign Relations, Washington, 1996.
- US Foreign Policy Agenda, An Electronic Journal of the US Information Agency: Special Edition: NATO's 50th Anniversary, 1999.
- 1999 Country Reports on Human Rights Practices, Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, US Department of State, 25. veljače 2000.
- Croatia – 1999 Country Reports on Human Rights Practices, Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, US Department of State, 25. veljače 2000.

Lidija Čehulić

*DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS IN POST-COLD WAR
AMERICAN AND EUROPEAN POLICIES*

Summary

An analysis of the US foreign policy strategy shows that a more intensive advocacy of human rights and democracy is usually characteristic for democratic American presidents and their administrations. The numerous challenges of the new world order which Bill Clinton, the first American democratic president born after World War II, was faced with, required the redefinition of the role, goals, and interests of the sole remaining superpower in the new international community. The promotion of democracy and liberal market values and the protection of universal human rights have been the guidelines for Clinton's administration's foreign policy during both of his mandates. Due to the specific features and intensity of geopolitical changes, which resulted in armed conflicts in the South-eastern Europe, the consequence of the American policy towards the newly-created countries (the so-called young democracies on the Old Continent, including the new Russia) was that the first NATO's military "out of area" campaign on Kosovo was justified as an attempt to stem the flood of refugees and to make an end to the violation of ethnic and other human rights. Since the US have announced their intention to intervene when and if (and based on their interests), they deem that basic human rights and democratic values are violated, it can be said that a new pattern of behaviour has emerged which would have to be adopted by the other members of the new world order as well.